

FOSSIELE IDEEËN EN ENERGIEDEMOCRATIE: DE ÉCHTE TRANSITIE

In Vlaanderen eindigt 70% van alle vergunningsaanvragen voor windturbines bij de Raad van State, en slechts de helft raakt vergund. Niet in Eeklo: het stadje van 20.000 inwoners bouwt probleemloos 22 windturbines en wordt dit jaar zelfvoorzienend. De energietransitie is er een hefboom voor een groter verhaal over onafhankelijkheid, en over wie wat bezit (en verdient) in een snel veranderende wereld. De transitie is er niet enkel een verhaal over hernieuwbare energie, maar ook over de mogelijkheid tot een meer democratisch, rechtvaardig en sociaal systeem.

"It's the economy, stupid"

Olie is van een grootteorde die nauwelijks te bevatten is: oud zonlicht, opgeslagen in 22 ton plantaardig materiaal dat na een paar honderd miljoen jaar in 1 handige liter van 38 MJ energie werd geperst. Dit komt overeen met 140 uur menselijke arbeid. Het is de reserve-energie van onze planeet, maar ook de basis van ons economisch systeem. Slavernij werd afgeschaft slechts zes jaar na het slaan van de eerste commerciële olieput in Titusville, Florida (1859). Wat als één liter olie gewoon goedkoper was geworden dan twee weken kost en inwonen? Wat als deze balans opnieuw verandert? Aangezien niets oneindig is, voorspelde Marion King Hubbert in 1951 al dat de olieproductie in de Verenigde Staten zou stagneren, "pieken", 30 jaar na de ontdekkingspiek. Later werd dit op wereldschaal geëxtrapoleerd. Zo stellen Hirsch, Bezdek en Wendling het volgende: "Alle geologen zijn het erover eens dat ze zal plaatsvinden. Zowel naar schaal als naar aard zal de impact ongezien zijn en een transitie begint idealiter 20 jaar, maar op zijn minst 10 jaar voor de piek". Het is perfect mogelijk, en zelfs aannemelijk, dat de economische crisis van 2008 in feite een oliecrisis was.

De transitie die zich sinds 2008 op de energiemarkt voltrekt komt misschien eerder vanuit een voorspelde schaarste dan vanuit een klimaatrevel. Wat als de prijs van olie opnieuw sterk zou stijgen en we als maatschappij onvoldoende oog hebben voor democratische verworvenheden? Zouden oude afhankelijkheidsrelaties dan opnieuw de kop op kunnen steken? Kan het dat wij de gele hesjes of de windmolen-NIMBY's miskennen? Zijn zij misschien meer dan kortzichtige amokmakers, maar een teken van verzet tegen groeiende onrechtvaardigheid? Doordat de energietransitie rechtstreeks aantakt op omgevingsbronnen, wil dit artikel de afhankelijkheidsrelaties die hiermee samenhangen schetsen. Het zal dit doen aan de hand van de case van Eeklo. Daar gaat men uit van de assumptie dat wind van iedereen en energieproductie een gemeengoed is. Dit leidt tot uitzonderlijke resultaten die aanleiding geven tot nieuwe energieprojecten. Welke zijn de verschillen met de rest van Vlaanderen en wat zou er moeten gebeuren om de energietransitie wél eerlijk en sociaal te laten gebeuren?

Common Sense

'Who owns the land?' Eeuwenlang was dit gewoon de eerste die

met een vlag en omheining 'terra nullius' afbakende en claimde. Ook wat voorbijvlog, in de grond zat, of zelfs op het land leefde werd persoonlijk bezit. Eigendomsrecht is ouder dan milieurecht, bouw- of klimaatwetgeving. Vragen als wie het landschap, de zon, regen of wind bezit worden niet gesteld. Garrett Hardin benoemde deze in 1968 als 'commons' of gemeenschapsgoederen, die van iedereen zouden moeten zijn. Maar die zonder beheer van de gemeenschap (of overheid) leiden tot overconsumptie. Soms gaat het ook mis, zoals in Bolivia waar de regering in 2000 'Wet 2029' stemde, die het bedrijf 'Aguas del Tunari' een monopolie gaf op de volledige watervoorziening. Wie water gebruikte moest betalen, en zelfs het opvangen van regenwater was verboden. Dat leidde tot een heuse wateroorlog.

Ook niet-fysieke bronnen (kennis, arbeid,...) kan je als gemeengoed of 'commons' zien. Hoe breder je het begrip opentrekt des te meer het aanleunt bij socialisme. Alleen bij het aansnijden van nieuwe gemeenschapsgoederen wordt dit debat niet gevoerd en grenzen niet gesteld. Gemeenschapsgoederen als zuivere lucht of een wenselijk klimaat worden zo stilzwijgend overgelaten aan wie het kan betalen. Met geld kan men het zich immers veroorloven om in buurten omgeven door groen te wonen of daarheen te verhuizen.

Wat zou er moeten gebeuren om de energietransitie wél eerlijk en sociaal te laten gebeuren?

Tot de Industriële Revolutie was bijna alle energie lokaal (hout, wind, veen, waterkracht...). Wie wat produceerde en tegen welke kost het werd verdeeld, werd veel meer lokaal bepaald. De winst bleef grotendeels ter plekke, al waren feodale leenheren en abdijen de primaire bovenlokale 'multinationals'. Fossiele brandstoffen, de politieke context en elektriciteit brachten hier verandering in. De stijgende energievraag verlaagde de marginale kosten van distributie van een al erg verplaatsbare energiebron. Natievorming ondersteunde ideologisch de opschaling en centraliseerde de opwekking en distributie. Energie werd een massaproduct en de gebruiker een passieve consument. De vraag steeg, en met kernenergie volgde opnieuw het aanbod. Het externaliseren van bergings-, risico-, ontwikkelings-, of ontmantelingskosten, zorgde voor nog scherpere prijzen. Enkel waar het niet rendabel was om aan te koppelen, overleefde het oude systeem. Enkel bij crisissen zag je een opflakking van decentralisatie.

Ondertussen importeert België jaarlijks 12 miljard euro aan energie. We zijn voor 77,5% van ons totaal energiepakket afhankelijk van import. Enkel Cyprus, Malta en Luxemburg doen 'beter'. De Belgische economie is hierdoor kwetsbaar voor prijsschokken, deze import betekent bovendien ook gewoon een cashdrain. Elke Belg betaalt jaarlijks, direct via zijn rekening of indirect via belastingen, tussen de €1500 en €2000 voor deze energie-import. Omgerekend werkt elke Belg tussen de 9 en de 12 dagen voor energie-multinationals of staatsbedrijven uit het buitenland. Bij de 10% laagste lonen, waar de kost van energie nog zwaarder doorweegt op het maanbudget, loopt dit zelfs op tot 14 à 18 werkdagen.

Willen we na het affkicken van onze olieverslaving als passieve consumenten in een corporatieve 'Brave New World' belanden? Of kunnen we van de energietransitie gebruikmaken om ook onze afhankelijkheid in vraag te stellen? Die mogelijkheid is niet

voor iedereen even toegankelijk. Hogere inkomens kunnen zich met behulp van zonneboilers, warmtepompen of zonnepanelen vrijkopen en off grid gaan. De distributiekosten stijgen voor het eerst in een eeuw opnieuw. De achterblijvers betalen de prijs via de energiefactuur, door het distributietarief en heffingen voor een stelsel van premies en subsidies. Zorgt deze decentralisatie voor de optimale kostenverdeling van de energietransitie? Hoe centraal willen we onze voorzieningen en moeten ze gebiedsdekkend zijn? Helaas verzeilen deze fundamentele vragen over energiedemocratie in de marge van de politiek geconstrueerde tegenstelling tussen een 'groene kerk' en 'gele hesjes'. De vraag blijft of we de urgentie waarmee zowel klimaatsverandering als piekolie zich opdringen wel zonder het financieel en intellectueel kapitaal van multinationale ondernemingen kunnen oplossen. Óf is het streven naar energieonafhankelijkheid net een kans om in democratieën iets complex en holistisch als 'zorg voor de toekomst van de planeet' sociaal en tastbaar te maken?

Waarom vechten we tegen windmolens?

Theoretisch-conceptueel lijkt het antwoord logisch, maar grote verhalen vertalen zich niet altijd even gemakkelijk naar de praktijk. De stad Eeklo legt de vinger op de Vlaamse én Belgische energiewonde. In 1999, keurde de Eeklose gemeenteraad de concessie goed voor de eerste drie volledig coöperatieve windmolens. Niet te midden van het open landschap maar dichtbij de stad. Zichtbaar vanaf de expressweg naar de kust als landmark van een klein stadje in het niemandsland "entre les tours de Bruges et Gand", vormen ze de tastbare link tussen elektriciteitsproductie en -consumptie voor burgers. In een nog niet verzadigde energiemarkt was duurzaamheid nog geen thema, lieten de grote energieproducenten het verwaarloosbare marktaandeel links liggen, en waren omwonenden sceptisch maar niet vooringenomen. De weg lag open om te stellen dat 'de wind van iedereen was' en dat burgers de wind rechtstreeks moesten kunnen oogsten. Terwijl de meeste concessies van openbare besturen gebeuren op basis van prijs, koos Eeklo ervoor de concessie te gunnen op basis van prijs- én kwaliteitscriteria. Burgercoöperatie Ecopower viel als laureaat uit de bus. Hun bod? 100% directe participatie, een vaste vergoeding van €5000 per turbine per jaar en een uitgebreid communicatietraject. Honderden infomomenten, bezoeken aan scholen en verenigingen volgden. Bij de eerste vier aanvragen kwam nauwelijks één bezwaarschrift binnen, en ook de volgende vier werden probleemloos vergund. Eeklo had niet alleen de grootste turbinedichtheid per inwoner, maar ook het grootste draagvlak. Door te kiezen voor échte coöperaties met rechtstreekse participatie worden burgers zelf mede-eigenaar van zo'n turbine. Daarnaast maakt medezeggenschap en betrokkenheid de mensen bewuster. In gemiddeld 3 jaar halveerde hun verbruik door verdere investeringen in eigen woning. Voor een klassiek bedrijf zou dit een ramp zijn door de tegengestelde belangen van klanten en aandeelhouders, maar in een coöperatieve zijn de klanten tegelijk ook de aandeelhouders en is die herverdeling van de absolute winst dus een échte vestzak-broekzak-operatie. Een stukje eigenaar zijn bleek ook tot meer positieve landschapsbeleving te leiden.

Tot Vlaams minister Hilde Crevits het bestemmingsdecreet wijzigde in 2009 en alle landbouwgronden openstelde voor

Landschapskamers windenergie

windturbines. Dit ontketende een ware windrush: energiebedrijven haastten zich om alle mogelijke ontwikkelingsgronden onder contract te leggen, en de prijzen rezen de pan uit. Het gebrek aan structuur zorgde voor chaos en onzekerheid. Samen met een oneerlijke financiële verdeling zijn hier de oorzaken te vinden van veel NIMBY gevoelens. Terwijl het Vlaams Energie Agentschap (VEA) €5000 als billijke richtprijs vooropstelde, gaf de windmarkt al gauw €30.000 voor 250m² om de sokkel van zo'n turbine op te zetten. Deze prijs ging ten koste van goedkope elektriciteit, betrokkenheid van de buurt en zorg voor het landschap. De winst was voor de windontwikkelaar en de grondeigenaar. De methodiek? Eerst worden alle eigenaren onder voorwaardelijk contract gelegd, om daarna deze contracten vanuit een monopoliepositie te heronderhandelen. Omdat de capteerbare windenergie afneemt in het zog van een turbine ontnemt elk nieuw project de kans aan de omgeving om zelf wind te oogsten. Het is bijgevolg in het belang van elke grondeigenaar om elk ander project te boycotten. En de omwonenden? Die zagen plots overal aanvragen opduiken. Het prille draagvlak dat er was, werd gekelderde: in 2011 antwoordde Minister Muylers op een parlementaire vraag dat 70% van de aanvragen voor de Raad van Vergunningsbetwisting eindigt en dat uiteindelijk slechts de helft wordt vergund.

Na 2009 voelde men ook in Eeklo het draagvlak afbrokkelen. Samen met de provincie werd een Provinciaal Ruimtelijk Uitvoeringsplan (PRUP) 'Windlandschap Maldegem-Eeklo' opgemaakt met een concentratiezone voor windturbines, en daarrond ook een uitsluitingsbuffer van 5 km. In deze omgeving werd proactief een dialoog gestart met alle omwonenden en mogelijke actiegroepen om te bepalen onder welke voorwaarden aanvragen aanvaardbaar zouden zijn. Omwonenden, ontwikkelaars en eigenaren spraken af te zullen streven naar 50% directe burgerparticipatie, 25% voor de stad. Indien de stad deze aandelen zou prefinancieren kan ze er zelf voor kiezen om per gezin een jaarlijks voordeel tot 300 euro aan te bieden aan mensen in armoede, of mensen met schulden die gedropt zijn door hun leverancier en nu bij de netbeheerder het hoogste tarief van de markt betalen. Per turbine krijgt de stad daarenboven jaarlijks nog eens 5000euro voor energiebesparende maatregelen én jaarlijks zou er nog eens €5000 in een omgevingsfonds moeten worden gestort. De buurt zou hierover dan rechtstreeks kunnen beslissen. Met het oog op blijvend engagement, dialoog en publieke herkenning, werd heel bewust gekozen voor annuïteit in de plaats van één groot bedrag. Voor de 14 turbines komt dit neer op een meerwaarde voor de lokale gemeenschap van €3,25M per jaar. Dit lijkt gigantisch maar op een totale jaarlijkse meerwaarde van € 6,125M is dit billijk wanneer het een garantie biedt dat de aanvragen dubbel zoveel kans hebben om vergund te geraken, binnen een aanvaardbare doorlooptijd.

Gedecentraliseerd warmtenet

Stad, provincie, buurtbewoners én ontwikkelaars ondertekenden deze overeenkomst, en in 2016 was het eerste omgevingsfonds voor windturbines in Vlaanderen, 'Milde Meetjes', een feit. In het PRUP werden voor Eeklo bovenop de bestaande 8 turbines, 14 nieuwe voorzien. De vergunningen zijn goedgekeurd door stad- en provinciebestuur zonder gerechtelijke procedures. Deze zouden er in 2019 of 2020 voor moeten zorgen dat Eeklo 165 GWh elektriciteit produceert, terwijl alle huishoudens, bedrijven, zorginstellingen en diensten maar 123 GWh verbruiken.

Van windpionier naar het grootste warmtenet

Maar onze CO₂ uitstoot is groter dan ons elektriciteitsgebruik. Elk jaar geven alle Eeklonaren samen €40M uit aan fossiele brandstoffen. Dat is zelfs meer dan het volledig stedelijk budget. In dit opzicht is een gezond klimaatbeleid gewoon ook een gezond financieel beleid. De stad liet hierom ook het maximaal aanvaardbaar energiepotentieel van Eeklo berekenen. Met 22 windturbines, warmterecuperatie, zonnepanelen op alle woningen, en het omzetten van 11% van de landbouwgronden in zonnevelden, met 3 meter houtkanten als biomassa langs de percelen heeft Eeklo een CO₂-reductiepotentieel van maar liefst 126,5%. Eén uitzonderlijke energiebron bevindt zich in het noordwesten van Eeklo: de intercommunale afvalverbrandingsoven van IVM. Nu al wordt er met de hoogcalorische warmte 48 GW elektriciteit geproduceerd via warmterecuperatie. De overige 70% van de restwarmte gaat wel verloren. Een equivalent van 10.000.000 m³ aardgas. Goed voor 32.000 ton CO₂-besparing, of 28% van de totale uitstoot van de stad (incl. voedsel, wonen, mobiliteit). De ruimtelijke structuur van Eeklo stelt het warmtenet in staat om tot dichtbij het centrum komen zonder veel voetpaden en straten open te breken, en door de grote dichtheid (min 100 gezinnen/Ha) zijn er dan verschillende aansluitingen op korte afstand mogelijk.

Klassieke netten zijn centraal volgens een 'one-to-many'-principe opgebouwd: één hoogcalorische warmtebron, vele afnemers. Maar omdat de Vlaamse Regering de blijvende ambitie heeft om cradle-to-cradle-principes toe te passen zal de afvalfractie afnemen (lees: duurder worden). In Eeklo werd hierom gekozen voor een totaal nieuw concept van een gedecentraliseerd warmtenet. Warmtenetten zijn op zich immers niet noodzakelijk duurzaam, maar kunnen wel een hefboom voor duurzame energiesystemen zijn. Ze zijn bijzonder geschikt om verschillende energievormen te linken en zelfs energiepieken te bufferen en kunnen gevoed worden door diverse bronnen: gascondensatieketels, zonneboilers, warmtepompen, restwarmte uit industriële processen, de vergisting van groenafval, of korte omloopbossen. Kleine landschapselementen zoals knotwilgen, ooit typerend voor het Meetjeslandse landschap, worden vandaag gesubsidieerd maar kunnen zo opnieuw een waarde krijgen. Elk huishouden kan zelf warmte aan het net toevoegen met eigen zonneboilers en warmtepompen, én kan hiervoor ook vergoed worden. Het zijn bouwstenen voor een compleet gesloten circulair systeem dat met die €40M in het achterhoofd, de lokale economie versterkt én de *return on investment* versnelt van elke geconnecteerde warmtepomp en zonneboiler in de stad, zonder kunstmatige subsidies of premies, maar mét kapitaal dat anders naar het buitenland stroomt.

Een mogelijk nadeel is dat de mogelijke warmtenetbeheerder een feitelijke monopoliepositie verwerft, terwijl consumenten het recht hebben op keuzevrijheid van energieleverancier. Niemand zal naast een bestaand net immers nog eens kosten maken voor de aanleg van een tweede net, gesteld dat er voldoende ruimte in de ondergrond zou zijn om deze buizen te leggen. Sowieso blijft hierin investeren zonder gegarandeerde afnemers een grote gok. Dit maakt de balans tussen haalbaarheid voor de ontwikkelaar en zekerheid voor de stad heel precair. Is het verantwoord voor een stad om via haar vergunningenbeleid de aansluiting verplicht te maken, en doet ze dat bij het afleveren van nieuwe bouwvergunningen

of wanneer een buis passeert? Van een te laks kader kan een monopolist dan weer misbruik maken door eender welke prijs of minimumafname te vragen. Net zoals bij windenergie, heeft Vlaanderen nog geen wettelijk kader voor warmtedistributie dat dit soort vraagstukken oplost. Hierdoor blijven warmtenetten beperkt tot nieuwe ontwikkelingen of (de uitbreiding van) historische netten

In Eeklo werd beslist om via een creatieve interpretatie van een 'concessie openbare werken', het volledig publiek domein voor een lange periode ter beschikking te stellen van de markt. Net zoals in het windenergie dossier werd er gegund op basis van een aantal kwaliteitscriteria zoals directe burgerparticipatie. Uit deze marktbevraging kwam het consortium Ecopower-VEOLIA als laureaat. Een energiecoöperatie en één van de grootste multinationals op het gebied van warmtenetten, water en vuur, richtten voor dit ene project een in de wereld uniek vehikel op.

Wordt het niet dringend tijd dat we allemaal een beetje meer energienationalist worden?

Alleen komen –net zoals bij het coöperatief windmodel- enkele fossiele monopolies in gevaar. Het gasdistributiemonopolie van publieke netbeheerder Eandis (vandaag Fluvius) bijvoorbeeld. Via het systeem van "unsolicited offer" deden ze elke Vlaamse gemeente het aanbod van een bevoegdheidsverdracht voor de activiteit 'warmte'. "Ontzorgen" was maar een mager excuus om bij gebrek aan een Vlaams warmtedecreet bij zoveel mogelijk gemeenten een warmtemonopolie veilig te stellen. Ze werden dan ook terecht teruggefloten door het Ministerie van Energie. Ook versnippering is een probleem. Eeklo beslist autonoom over zijn grondgebied, dus ook over het publiek domein waarop de afvalcentrale staat. Anderzijds wordt afval door 15 gemeenten intercommunaal beheerd. De voorbije 30 jaar reden vele vrachtwagens af en aan om het afval in Eeklo te verbranden. Wanneer ook deze uitstoot- en mobiliteitslasten plots een lust worden doordat de restwarmte gerecupereerd wordt, rijst de vraag aan welke prijs de andere 14 gemeenten het restproduct van hun afval ter beschikking willen stellen. Na meer dan een jaar onderhandelen is men nog geen stap verder terwijl de klimaatklok ondertussen verder tikt.

Net als bij de historische aanleg van elektriciteitsnetten in de 20ste eeuw stelt zich de vraag of warmtenetten ook afgelegen woningen moeten verbinden? Hoe moeten we omgaan met netsolidariteit buiten, maar ook binnen woonkernen? Misschien kan marktlogica, en het afwezig maar noodzakelijk ruimtelijk beleid rond kernversterking, helpen door de kosten van verspreide bebouwing zoals lintbebouwing net niét te vermaatschappelijken zoals bij wegenissen, verlichting, riolering, elektriciteit- of gasnetten in het verleden wel is gebeurd. En wat met mensen in het centrum die nu al zonneboilers of warmtepompen hebben of willen? Moeten we dit blijven stimuleren en zo de haalbaarheid van een collectief net ondermijnen met elke nieuwe installatie? Wat is de maatschappelijke kost van het ene scenario ten opzichte van het ander?

Besluit: *plus est en nous*

Meer nog dan openheid naar nieuwe technologieën of de herontdekking van oude heeft Vlaanderen nood aan een globaal energiedecreet dat niet enkel focust op het halen van een CO2-cijfertje, maar energie als een hefboom naar een grotere zelfredzaamheid ziet. De case van Eeklo bewijst dat een duidelijk kader de markt helpt en conflictsituaties met de omgeving perfect kunnen worden voorkomen. Lokale winst kan hierin een antwoord bieden. Niet enkel op het ruimtelijke conflict, maar ook bij mensen in armoede die nu de prijs betalen voor de energietransitie terwijl de premies bij de hogere inkomens blijven plakken. Deze groepen betrekken zou tot een inclusieve en meer positieve beeldvorming rond hernieuwbare energie zorgen. Elke omgeving heeft wel haar specifieke energiekansen. Alleen is er een transparant en evenwichtig kader nodig om de schijntegenstelling tussen sociale rechtvaardigheid en duurzame energietransitie weg te werken en deze net als een kans te omarmen. Met een jaarlijkse financiële wortel voor België van €12 miljard moet dit toch haalbaar zijn? Een kader voor windturbines, warmtenetten of gedeelde zonnepanelen dat voorrang geeft aan burgers die met een deel van de devaluerende 245 miljard die op de Belgische spaarboekjes staat, energie als een lokale bron beheert en oogst? Wat houdt ons tegen? Wordt het niet dringend tijd dat we allemaal een beetje meer energienationalist worden?

Literatuurselectie

- Clerix, K. (2015, september 29). Windkracht in Vlaanderen: zoveel kost een windmolen en zoveel brengt hij op. MO*.
- Grootte, O. Pepermans, G. & Verboren, F. (2016) Het Vlaamse subsidiebeleid voor zonnepanelen. KULeuven.
- Haute, F. V. (2013). De visuele impact en inpasbaarheid van windturbines in het Oost-Vlaamse Landschap. Opgehaald van Scriptiebank: http://www.scriptiebank.be/sites/default/files/Masterproef_FannyVandenHaute.pdf
- Hopkins, R. (2009) Het Transitie handboek: van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht. Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel.
- Vansintjan, D. (2015). The energy transition to energy democracy. Herent: Acco.

Bob D'Haeseleer (Bob.DHaeseleer@eeklo.be) heeft een master Geografie en is vandaag schepen Ruimtelijke Ordening, Klimaat en Energie in de Stad Eeklo. Hij schrijft dit artikel op basis van zijn praktijkervaring en diverse contacten met de energiesector en diverse kabinetten.